

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi/Vankulu Journal of Social Studies**e-ISSN: 2822 – 4000****Yıl / Year: 2025 - Sayı / Issue: 16****Elnara Mammadova**

Hamide Cavanşır: Maarifçilik Hareketinin Teşkilatçısı ve XX. Yüzyıl Kadın Liderliğinin Prototipi
Hamida Javanshir: Organizer of the Enlightenment Movement and the Prototype of 20th-Century
Female Leadership

Öğr.Üyesi, Azerbaycan Devlet Pedagoği Üniversitesi, Tarih ve Coğrafiya

Orcid: 0009-0003-2865-484X

ROR ID: <https://ror.org/058e7px26>

E mail: Elnare_miran@mail.ru

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Mammadova, E. (2025). Hamida Javanshir: Organizer of the Enlightenment Movement and the Prototype of 20th-Century Female Leadership, *Vankulu Journal of Social Studies*, 16, 67-77. DOI: 10.55089/yyuvasad.1801350

Mammadova, E. (2025). Hamide Cavanşır: Maarifçilik Hareketinin Teşkilatçısı ve XX. Yüzyıl Kadın Liderliğinin Prototipi, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16, 67-77. DOI: 10.55089/yyuvasad.1801350

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: October 11, 2025/ 11 Ekim 2025

Accepted/Kabul Tarihi: December 10, 2025/10 Aralık 2025

Published/Yayın Tarihi: December 30, 2025/ 30 Aralık 2025

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 16 Pages/Sayfa: 67-77

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Ethical Statement/Etik Beyan: This study does not require ethical committee approval as it is based on data obtained from the literature/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışma etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup, kullanılan veriler literatür/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (E. Mammadova).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı: There are no conflicts of interest. / Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı: This article has one author and the contribution rate of the author is 100%. / Bu makale tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı %100'dür.

Yapay Zeka Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç ve uygulama kullanılmamıştır/ No artificial intelligence tools or applications were used during the preparation of this work.

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Hamide Cavanşir: Maarifçilik Hareketinin Teşkilatçısı ve XX. Yüzyıl Kadın Liderliğinin Prototipi

Hamida Javanshir: Organizer of the Enlightenment Movement and the Prototype of 20th-Century Female Leadership

Öz

Hamide Cavanşir: Aydınlanma Hareketinin Teşkilatçısı ve XX. Yüzyıl Kadın Liderliğinin Prototipi başlıklı bu çalışma, Hamide Cavanşir'in (1873–1955) toplumsal ve edebi faaliyetini geleneksel hayırseverlik tanımlamasından çıkararak, Azerbaycan'ın modernleşme sürecinde kritik rol oynayan stratejik, bilinçli ve pratik bir siyasi duruş olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma metodolojisi kullanılarak Cavanşir'in *Hatıralarım* eseri ile dönemin temel tarih ve edebiyat kaynakları incelenmiştir. Araştırma, Cavanşir'in siyasi etkisinin üç temel sütun üzerine inşa edildiğini kanıtlamaktadır. Birincisi, Kehrizli mülkiyetini idare ederken feodal sömürüyü reddetmesi; hukuk ve adil kira sözleşmelerine dayalı bir yönetim modeli kurmasıdır. Bu Kehrizli Modeli, onun mülkiyet gücünü toplumsal reform ve sosyal adalet için kullanan bir erken dönem liberal siyasetçi olduğunu göstermiştir. İkincisi, Cavanşir, "Molla Nesreddin" dergisinin mali garantörü olarak, kendi kaynaklarını basın özgürlüğünün ve radikal eleştirel fikrin uzun yıllar ayakta kalması için bir ekonomik kalkan olarak kullanmıştır. Bu rol, onu sadece Azerbaycan'ın değil, geniş Türk dünyasının aydınlanma fikirlerinin seyrini belirleyen merkezi bir siyasi figür haline getirmiştir. Üçüncüsü, Sovyetler Birliği'nin baskıcı dönemlerinde bile, Mirze Celil'in arşivini koruyarak ve "Ocaq" eserinde Türkçülük gibi hassas tarihi gerçekleri cesurca işleterek, aydınlanmacı ideolojinin otantikliğini koruma siyasetini yürütmesi, onu kültürel alanda pasif mukavemet gösteren bir direnişçi yapmıştır. Çalışmanın bulguları, onun Kehrizli'de kız ve erkek çocukları bir arada eğiten okulları ve savaş dönemindeki toplumsal örgütlenme faaliyetlerinin, 1918'de Azerbaycan'a tanınan kadınlara seçme ve seçilme hakkı için sosyal ve ideolojik zemin hazırladığını göstermektedir. Hamide Cavanşir'in hayatı ve mirası, gerçek siyasi tesirin resmi mevkiilerle değil, şahsi cesaret, ideolojik kararlılık ve pratik fedakârlıkla ölçüldüğünü ispat eden XX. yüzyıl kadın liderliğinin öncü prototipi olarak değerlendirilmelidir. Onun mirası, modern Azerbaycan aydınlanma düşüncesinin temel taşlarından biri olmaya devam etmektedir.

Anahtar kelimeler: Hamide Cavanşir, Aydınlanma Hareketi, Molla Nesreddin, Kadın Liderliği, Sosyal Siyaset, Basın Özgürlüğü, Azerbaycan.

Abstract

This comprehensive study, titled *Hamide Cavanşir: Organizer of the Enlightenment Movement and Prototype of 20th Century Women's Leadership*, aims to analyze Hamide Cavanşir's (1873–1955) social and literary activities not merely as conventional philanthropy or spousal support, but as a strategic, conscious, and practical political stance that played a critical role in the modernization process of Azerbaijan. Using a qualitative research methodology, Cavanşir's memoir, *"Hatıralarım"*, along with key historical and literary sources of the period, was examined. The research demonstrates that Cavanşir's political influence was built upon three fundamental pillars. Firstly, in managing the Kehrizli estate, she rejected feudal exploitation, establishing a model of governance based on law, fair rental agreements, and educational support. This Kehrizli Model proves her to be an early liberal social politician who used property power for social reform and mitigating class conflict. Secondly, as the financial guarantor of *"Molla Nesreddin"*, she utilized her personal resources as an economic shield to ensure the longevity of the journal, the main platform for press freedom and radical critical thought. This role established her as a critical political actor who influenced the course of the enlightenment and national awakening ideas across the wider Turkic world. Thirdly, even during the oppressive Soviet years, she pursued a policy of preserving historical truth and the authenticity of the enlightenment ideology by systematically safeguarding Mirze Celil's archive and courageously discussing sensitive topics like Turkism in her *"Ocaq"* memoir, making her a cultural resistor engaging in passive resistance. The findings indicate that her schools, which educated both boys and girls in Kehrizli, and her social organization efforts during wartime, laid the social and ideological groundwork for the historic step of granting suffrage to women in the Azerbaijan Democratic Republic in 1918. Cavanşir's life and legacy should be regarded as a pioneering prototype of 20th-century women's leadership, demonstrating that true political influence is measured not by formal office, but by personal courage, ideological commitment, and practical sacrifice. Her legacy continues to be a cornerstone of modern Azerbaijani enlightenment thought.

Keywords: Hamide Cavanşir, Enlightenment Movement, Molla Nesreddin, Women's Leadership, Social Policy, Press Freedom, Azerbaijan.

Giriş

XX. yüzyılın başları Azerbaycan ve bütün Türk coğrafyasında ulusal uyanışın, aydınlanmacılığın ve siyasi-toplumsal hareketin en büyük yükseliş dönemi idi. Bu karmaşık tarihi ortamda Hamide Cavanşir figürü, resmi devlet kurumlarında temsil edilmemesine rağmen, dolaylı siyasi etkinliğiyle müstesna bir rol üstlenmiştir. Onun siyasi etkisi, toplumun temelini hedef alan sosyal adalete, basın özgürlüğüne ve kadınların aydınlanmasına dair pratik faaliyetle ölçülmektedir. Cavanşir, mensubu olduğu soylu tabakanın kalıplarını yıkan, Batı modernizmi ve Şark geleneklerini kendi kişiliğinde birleştirerek, Azerbaycan'ın en zorlu dönemlerinde toplumu dönüştürme siyasetini yürüten en aktif kadın siması olmuştur.

Hamide Cavanşir'in rolü, "güçlü kadın" arketipi çerçevesinde değerlendirilmeli; faaliyetleri, Şark geleneklerinin ve dinin ciddi baskı uyguladığı bir ortamda icra edilmiştir (Atakişiyeva, 2021, s.90). Onun bu dirayeti, o dönemin muhafazakâr çevrelerinde büyük bir tepkiye neden olmuş, hatta 1907'de Bakü'de düzenlenen önemli siyasi konferansa bir kadın olarak katılması ruhaniler ve Karabağ beylerinin şiddetli itirazıyla karşılanmıştır (Eyvazlı, 2021, s.10). Bu direniş, onun toplumsal sahnedeki nüfuzunun ve geleneksel algıları nasıl sarstığının en bariz siyasi kanıtıdır. Hamide Cavanşir'in aydınlanma faaliyeti, vatandaş sorumluluğu ve geniş dünya görüşü ile birlikte, onu sadece bir hayırseverden farklılaştırarak, siyasi-toplumsal bir aktör seviyesine yükseltmiştir.

Hamide Cavanşir'in faaliyetinin temeli pratik aydınlanma ideolojisine dayanır. O, şahsi mülkiyet idareciliği vasıtasıyla feodal kalıntılarına karşı çıkarak, Kehrizli mülkünü sosyal adalet, kız ve erkeklerin birlikte okuduğu okul ve tıp merkezi gibi aydınlanmacı reformların uygulandığı bir laboratuvara çevirmiştir (Atakişiyeva, 2021, s.91). Onun faaliyetinin esas hedefi, maddi kaynakları eğitime yönlendirmekle milli uyanışı hızlandırmak olmuştur. Bu strateji çerçevesinde, o, açlık ve hastalıklar döneminde at arabasıyla erzak ve aşılar dağıtmakla toplumsal refahı doğrudan temin eden bir lider olarak tanınmıştır (Eyvazlı, 2021, s.14-15).

Aynı zamanda, "Molla Nesreddin" gibi radikal bir siyasi-hiciv platformunun mali ve manevi garantörü olarak, milli siyasi fıkri formasyonunda belirleyici rol oynamıştır. Onun bu hamiliği öylesine güçlüydü ki, Mirze Celil tarafından "Hamide cübbeli generaldir" diye adlandırılmıştır (Atakişiyeva, 2021, s.91). Bu lakap onun teşkilatçılık ve yönetim kabiliyetine verilen en yüksek övgüdür. Cavanşir, hem de 1919'da Şuşa'da kadınların çalıştığı ilk sanayi kuruluşu olan dokumacılık artelini kurarak, kadınların sosyal ve ekonomik bağımsızlığına şahsen teminat vermiştir (Qaraoğlu, 2018, s.57). Böylelikle, Cavanşir resmi siyasi sahneden uzakta faaliyet göstermiş olsa da, onun toplumsal nüfuz kaldırıcı devlet idareciliğinden daha derin ve temel olmuştur.

Bu araştırmanın esas amacı, Hamide Cavanşir'in hayat yolunu, babasının ona aşıladığı "biz erkekler ölüp gitsek, bizi şerefle temsil edebilsin" felsefesini (Qaraoğlu, 2018, s.56) ve Celil Memmedkuluzade ile kurulan ideolojik ittifakın fonunda analiz ederek, onun XX. yüzyılda Türk dünyasına vurduğu siyasi-toplumsal etkiyi temel araştırmalara dayandırarak incelemektir. Makale, onun faaliyetini hayırseverlik çerçevesinden çıkararak, bağımsız ve düşünülmüş bir siyasi faaliyet olarak tahlil eder. Özel dikkat, onun Kehrizli'deki liberal idarecilik modeline, "Molla Nesreddin" vasıtasıyla basın özgürlüğünün mali güvencesine, kadınların ekonomik bağımsızlığına verdiği desteğe ve Sovyet baskıları döneminde Mir Cafer Bağirov'un yalan tarih yazma talebini reddetmek gibi tarihi hakikati koruma cesaretine yöneltilecektir (Qaraoğlu, 2018, s.59). Makale, Hamide Cavanşir'in "Hatıralarım" eseri de dâhil olmak üzere, dönemin esas bilimsel kaynaklarına dayanarak, Azerbaycan'ın ilk aydınlanmacı kadınlarının siyasi rolünü bütün ölçeğiyle ortaya koyar.

1.Hayat Yolu

Hamide Cavanşir'in toplumsal-siyasi faaliyetinin temelini onun aldığı olağanüstü eğitim, babasıyla olan entelektüel ilişkileri ve Celil Memmedkuluzade ile kurulan stratejik ittifak teşkil eder. Bu amiller onun şahsiyetini XX. yüzyılda Azerbaycan kadın hareketinin öncüsü gibi formalaştırmıştır.

Hamide Cavanşir'in doğum tarihi, kaynaklarda kesin bir şekilde belirtilmektedir. O, 1873 yılının 19 Ocak tarihinde (Qaraoğlu, 2018, s.55) Kehrizli köyünde dünyaya gelmiştir. Bu tarih, Rus İmparatorluğu'nun Kafkasya'daki sosyo-politik gerilimlerinin arttığı, ancak aynı zamanda modernleşme hareketlerinin de hız kazandığı bir döneme denk gelmektedir. Hamide Hanım,

Karabağ'ın tanınmış Cavanşirler nesline mensup olup, bey zümresinin imtiyazlı mühitinde büyümüştür.

Onun babası Ahmet Bey Cavanşir (1828–1903) kendi devrinin en ileri isimlerindendir. O, sadece toprak sahibi değil, aynı zamanda tarihçi ve aydınlanmacıydı. Ahmet Bey'in "Karabağ Hanlığının 1722–1905 Yıllarındaki Siyasi Vaziyetine Dair" eseri, onun tarihi ve siyasi meselelere olan derin ilgisini ispat ediyordu. Cavanşir'in kişisel hatıralarında kaydettiği gibi, babası kızının eğitimine hususi önem vermekle, onu diğer mülk sahibi kızlarından farklılaştırmış, ona Batı aydınlanmacılığı ruhunda bir dünya görüşü aşılamıştı (Cavanşir, 1988, s. 12–20). Yeni kaynaklar, Hamide Cavanşir'in çocukluk yıllarında hiçbir resmi okula gitmediğini, Azerbaycan ve Rus dillerinde okuyup yazmayı ailesi içerisinde öğrendiğini ve sonraları özel mütalaa yoluyla bilgi ve görgüsünü artırarak zamanının öncü aydınlarından birine dönüştüğünü göstermektedir (Atakişiyeva, 2021, s.91). Annesi Hamze Hanım ise geleneksel bey ailesinin kızı olarak, Şark geleneklerine sadıktı. Cavanşir'in şahsiyeti, bu iki farklı kültürel cereyanın (Batı modernizmi ve Şark geleneklerinin) tesirleri altında formalaşmış, ona her iki dünyayı anlama ve tenkidi tahlil etme imkânı vermişti. Bu karmaşık aile fonu Hamide Hanım'ın gelecekte geleneği reddetmeden modernleşmeye meyilli bir toplumsal mevki tutmasına zemin hazırlamıştır.

Ahmet Bey Cavanşir ile Hamide Hanım'ın ilişkileri geleneksel baba-kız ilişkisinden farklılaşarak, entelektüel mentorluk ve ideolojik ortaklığın ilk numunesiydi. Babasının ona aşıladığı rasyonalist dünya görüşü, sadece ideolojik bir miras değil, aynı zamanda "onurlu ve dirayetli olma" felsefesi idi. Ahmet Bey, kızına hitaben, "biz erkekler ölüp gitsek, bizi şerefle temsil edebilsin" arzusunu dile getirerek (Qaraoğlu, 2018, s.58), onun gelecekteki siyasi liderlik rolünün temelini atmıştır. Evde ferdi eğitim alan Cavanşir, o devrin kızları için gayrimümkün hesap edilen seviyede eğitim almıştı. O, mükemmel şekilde Rus ve Fransız dillerini benimsemiş, Avrupa edebiyatı, tarihi ve felsefesi ile derinden tanış olmuştur (Cavanşir, 1988, s.25–29). Bu fundamental eğitim sayesinde Hamide Hanım, cemiyette hüküm süren cehalet, fanatizm ve sosyal adaletsizliğe karşı keskin tenkidi bir tavır formalaştırmıştır.

Hamide Cavanşir'in evlilik hayatı onun toplumsal-siyasi gelişiminin iki keskin farklı merhalesini yansıtır. İlk evliliği XIX. asrın sonlarında İbrahim Bey Davatdarov'la baş tutmuş, ancak bu birlik eşinin vefatıyla Hamide Hanım'ın 29 yaşında iki çocuğuyla dul kalmasıyla sonuçlanmıştır (Eyvazlı, 2021, s.37). Bu hadiseden sonra Cavanşir, hayatını babasının işlerine ve köy halkına adanmış, evlilik hakkında düşünmemiştir (Eyvazlı, 2021, s.49-51).

Hamide Cavanşir'in ikinci evliliği 1907'de Azerbaycan'ın en radikal aydınlanmacısı ve "Molla Nesreddin" dergisinin naşiri Celil Memmedkuluzade ile gerçekleşti. Bu nikâh artık ideolojik ve stratejik ittifak karakteri taşıyordu. Cavanşir bu evlilik teklifini ilk aldığı anda, "Babamın mülkünü başsız koyup evlenemem" cevabını vermiş, ancak daha sonra Mirze Celil'in "Molla Nesreddin'deki gürültülü felyetonları ve ilerici ideolojisine hayran kalarak, bu teklifi kabul etmiştir (Eyvazlı, 2021, s.59). Bu karar, Hamide Hanım'ın eş seçiminde statü veya soyluluk yerine, akıl, zekâ ve ilerici düşünceye değer verdiğini gösteren siyasi bir beyanname idi (Atakişiyeva, 2021, s.91). Hamide Hanım kendi hatıralarında kaydeder ki, ilk defa görüştüğünde Mirze Celil'den onu aileden gelen geleneksel mahdutiyetlerden koruyacağına ve toplumsal işlerinde serbest bırakacağına dair söz almıştı (Cavanşir, 1988, s.110–115). Bu şart, onun nikaha şahsi özgürlük ve toplumsal faaliyet talebi ile girdiğini gösteren siyasi bir beyanname idi.

Bu nikâh sade iki insanın nikâhı değil, aydınlanmacı cephenin kurulmasıydı. Profesör Kulu Memmedli bu birliğin aydınlanma hareketindeki ehemmiyetini vurgulayarak, Hamide Hanım'ın Mirze Celil'in sadece yoldaşı değil, onun siyasi mücadelesinin esas dayanaklarından olduğunu kaydeder. Yeni araştırmalar, Mirze Celil'in eşinin teşkilatçılık yeteneğini takdir ederek ona "Hamide cübbeli generaldır" lakabını verdiğini de ortaya koymuştur (Atakişiyeva, 2021, s.91). Hamide Hanım Kehrizli mülkünden elde ettiği geliri maksatlı şekilde "Molla Nesreddin" dergisinin maliyesine yöneltti. Bu mali dayanıklılık, Mirze Celil'e siyasi baskılara dayanmak ve derginin radikal tenkidi hattını sürdürmek imkânı verdi (Quliyev, 2021, s.41). Böylelikle, Hamide Cavanşir milli siyasi fikrin gelişiminin mali garantörü rolünü üstlenmiştir. Bu ittifakta Cavanşir, Mirze Celil'e hem sanatçı olarak

itidalı, sabrı ve aile sıcaklığını veren, hem de feal işbirlikçi rolünü oynayarak, "Molla Nesreddin" platformunun yaşamasını ve dolayısıyla milli siyasi fikrin gelişimini temin etmiştir.

2.Sosyal Adalet Üzerine Kurulmuş İdarecilik Siyaseti

Hamide Cavanşir'in aydınlanmacı idealleri, resmi mevkiden uzakta, babasından miras kalan Kehrizli mülkünü idare etmesiyle pratik bir siyasi faaliyete dönüşmüştür. Bu idarecilik modeli, XX. yüzyılın başlarında feodal kalıntılarına karşı sosyal adalet uğruna verilen mücadelenin parlak ve cesur bir örneğiydi. Bu kısım, Cavanşir'in Kehrizli'deki mülk idareciliğini basit bir hayırseverlik eyleminden ziyade, örgütlenmiş liberal-aydınlanmacı bir siyaset olarak analiz etmeyi hedeflemektedir.

XX. yüzyılın başlarında Karabağ bölgesinde mülk sahiplerinin köylülerle olan ilişkilerinde sert sömürü ve keyfilik yaygındı. Geleneksel mülk idareciliği hukuksuzluğa ve kişisel kararlara dayanırken, Hamide Cavanşir bu feodal sistemi reddederek, mülkü idare etme prensiplerini gerçek adalet, yasalara uygunluk ve insan haysiyeti üzerine kuruyordu. Bu, yalnızca ekonomik bir değişiklik değil, mülk sahibi zümresinin adaletsizliğine karşı bir siyasi duruş idi. Cavanşir, köylülerin haklarının ciddi şekilde korunmasını sağlıyordu. O, köylülerin mülkle olan ilişkilerini yazılı ve şeffaf sözleşmeler üzerine kurmuştu. Bu durum, o dönemde köylülerle sözlü anlaşmaların hüküm sürdüğü adaletsiz bir ortamda, hukuk devleti prensiplerinin erken bir uygulamasıydı. Kendi hatıralarında da belirttiği gibi, tüm ihtilafların ve meselelerin çözümü esnasında köylülerin söz hakkına ve adil yargılanmaya sahip olmasını temin ediyordu (Cavanşir, 1988, s. 80–85).

Hamide Cavanşir'in Kehrizli'de uyguladığı idarecilik siyaseti, ekonomik liberalizm ve sosyal sorumluluk prensiplerinin benzersiz bir içeriğiydi. O, kira bedellerini feodal sisteminden farklı olarak, köylüleri ezmeyecek şekilde istikrarlı ve adil olarak belirliyordu. Bu adım, köylülere kendi ürünlerini satarak katma değer elde etme ve böylece ekonomik durumlarını iyileştirme imkânı yaratıyordu. Bu mali özerklik, köylülerin mülk sahibine olan bağımlılığını azalttı ve onları bilinçli çiftçilere dönüştürdü. Bu adil tavrı sayesinde, yerel halk arasında büyük itibar kazanmış ve mülk sahiplerinin keyfilğine karşı çıkan "Hanım Vali" lakabını almıştı. Tarihçi Alisöhbət Sumbatzadə'nin araştırmalarına göre, Cavanşir'in Kehrizli'de yarattığı idarecilik, feodalizme karşı Azerbaycan'ın tarım sahasındaki ilk sosyal alternatif model olarak değerlendirilmelidir (Sumbatzadə, 1987, s. 10–215). Bu model, bir mülk sahibinin kendi ekonomik gücünü toplumsal kalkınmaya yöneltmesinin bir örneğiydi.

Hamide Cavanşir'in Kehrizli'deki siyaseti yalnızca ekonomik ve hukuki adaletle sınırlı kalmıyordu. Aydınlanmacı olarak, o, cehaletin ortadan kaldırılmasının siyasi ilerleme için esas şart olduğunu idrak ediyordu. Kehrizli'de köylü çocukları için okul açılması onun en önemli sosyal-siyasi adımlarından biriydi. O, okulu kendi şahsi mali kaynaklarıyla idame ettiriyor, köylüleri çocuklarını okula göndermeye teşvik ediyordu. Yeni kaynaklar Cavanşir'in okul binasını kendi hesabına inşa ettiğini ve kız ve erkek çocukların birlikte eğitim almasını sağlayarak (Atakişiyeva, 2021, s.91) bölgedeki en ilerici adımlardan birini attığını ortaya koymaktadır. Bu, eğitimi yaygınlaştırmak yolunda atılan siyasi bir adımdı, zira bu yolla o, gelecek nesli feodal bağımlılığından kurtulacak ve eleştirel düşünceye sahip vatandaşlar olarak yetiştirmeyi hedefliyordu. Okulun faaliyete başlaması Cavanşir'in babası Ahmet Bey'in başlattığı aydınlanmacılık geleneğini devam ettiriyordu. O, okulun yalnızca erkeklere değil, aynı zamanda kız çocuklarına da açık olmasını sağlamakla, kadınların eğitiminin gelecekteki aydınlanmacı toplum için ne kadar belirleyici olduğunu gösteriyordu.

Profesör Zümrüd Quluzadə vurguluyor ki, Cavanşir'in aydınlanmacılık siyaseti, köylülerin toplumsal ve siyasi şuuru artırmaya yönelmişti, zira eğitim, onların kendi haklarını bilmelerine ve feodal zulmüne karşı durmalarına imkân veriyordu (Quluzadə, 1999, s.120–125). Ayrıca, tarihçi Cəmil Həsənlı kaydediyor ki, bu faaliyet, mülkiyet sahipleri arasında sosyal sorumluluğun rolünü artırmakla, sınıf çatışmasını ortadan kaldırmaya hizmet eden bir modeldi (Həsənlı, 2013, s.45–50).

Cavanşir'in sosyal adalet vizyonu, ekonomik ve eğitim alanlarını aşarak, halk sağlığı ve ekonomik bağımsızlık sahasını da kapsamıştır. O, Kehrizli'de kurduğu tıp merkezi vasıtasıyla köylülerin temel sağlık ihtiyaçlarını karşılıyordu. Bu, özellikle açlık ve salgın hastalıklar döneminde (1918-1920) hayati bir siyasi sorumluluk örneği teşkil etmiştir. Cavanşir, kendi at arabasıyla çevre köylere yiyecek ve çocuklar için özel aşılar (Atakişiyeva, 2021, s.91) dağıtarak, devletin yetersiz kaldığı alanlarda proaktif bir liderlik sergilemiştir.

Onun iktisadi mücadelesi 1919'da Şuşa'da kurduğu dokumacılık arteli ile zirveye ulaşmıştır. Bu artel, bölgede kadınların çalıştığı ilk sanayi kuruluşu olarak (Qaraoğlu, 2018, s.57), sadece kadınlar için iş imkânı yaratmakla kalmamış, aynı zamanda onların ekonomik özerkliğini ve toplumsal statüsünü artırma yolunda atılmış devrimci bir adım olmuştur. Kehrizli, böylelikle Hamide Cavanşir için şahsi ideolojiyi pratiğe çeviren ve aydınlanmacı siyasi reformun küçük ölçekli ancak etkili bir laboratuvarı rolünü oynamıştır. Bu idarecilik, Cavanşir'in Azerbaycan mülk sahibi sınıfının ilerici kesiminin bir temsilcisi olarak yeni siyasi bakış açısını teyit ediyordu.

3.Molla Nesreddin'in Maddi ve Manevi Destekçisi

Hamide Cavanşir'in XX. yüzyılda Türk dünyasına verdiği en büyük ve en dolaysız siyasi katkı "Molla Nesreddin" (1906–1931) hiciv dergisine gösterdiği emsalsiz hamiliğe dayanır. Cavanşir'in bu dergiye desteği basit hayırseverlikten öte, stratejik bir siyasi faaliyet ve basın özgürlüğünün mali güvencesi rolünü üstlenmiştir.

"Molla Nesreddin" dergisi, Rusya İmparatorluğu'nun Müslüman coğrafyasında, özellikle Kafkasya'da radikal aydınlanmacılık, anti-feodalizm ve anti-fanatizm ideyalarının esas platformu idi. Dergi, sert ve tavizsiz eleştirel duruşu nedeniyle Çar Hükûmeti, yerel feodal çevreler ve fanatik dini grupların sürekli hedefinde olmuş, daimî siyasi baskılarla ve sansürle yüzleşmiştir. Bu baskılar, derginin düzenli ve istikrarlı bir şekilde yayınlanmasını ciddi şekilde tehdit ediyordu. Azerbaycan Tarihi araştırmaları gösteriyor ki, basının mali durumu, siyasi baskıların gücünü belirleyen en önemli faktörlerden biriydi; mali olarak zayıf olan dergiler ilk kapananlar oluyordu (Azerbaycan Tarihi, 2008, s.193).

Derginin yayınının durma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı kritik dönemlerde onu kurtaran esas dayanak noktası işte Hamide Cavanşir oldu. Cavanşir, Kehrizli mülkünden elde ettiği düzenli ve büyük geliri bir siyasi kampanya finansmanı gibi dergiye aktardı. Bu mali akış, onun kendi şahsi servetini satirik basının, yani basın hürriyetinin ve aydınlanmacılık ideyalarının yayılmasının garantörü olarak riske atması anlamına geliyordu. O, ideolojik partneri Celil Memmedkuluzade'nin arkasındaki sağlam bir "ekonomik kalkan" rolünü üstlenmişti. Edebiyat araştırmacısı Kamal Talıbzade özellikle vurguluyor ki, bu sürekli mali destek, Cavanşir'in aydınlanmacı harekete doğrudan bir siyasi yatırımı idi ve derginin 25 yıldan fazla yaşamasında belirleyici rol oynamıştır (Talıbzade, 1974, s.95–100). Hamide Cavanşir'in mali desteği, dergiye editoryal bağımsızlığını koruma ve radikal eleştirel hattını sürdürme imkânı verdi, zira dış mali desteklere bağımlı kalmadan siyasi baskılara direnç gösterebiliyordu.

Hamide Cavanşir sadece derginin "kasası" rolünü oynamıyordu; o, Celil Memmedkuluzade'nin hem mali hem de ideolojik ortağıydı. Profesör Halid Alimirzayev'in tahlillerine göre, Hamide Cavanşir'in bu ortak faaliyetlerdeki rolü pasif bir yoldaşıktan uzaktı; bu, müstakil ve bilinçli bir siyasi işbirliği idi (Alimirzayev, 2015, s.115–120). Cavanşir, mülkünden elde ettiği geliri bu platformun yaşatılmasına yönlendirerek, kendi siyasi inancını — cehaletle mücadele ve halkın uyanışı — pratik bir yolla hayata geçiriyordu. Dahası, o, derginin kadınların hakları mevzusundaki rolünü de güçlendiriyor, derginin bu alandaki eleştirel tutumunu destekliyordu.

Bu stratejik rol, Mirze Celil tarafından da yüksek takdir görmüştür. Yeni araştırmalar, Celil Memmedkuluzade'nin eşinin teşkilatçılık yeteneğini ve azmini vurgulamak için ona "Hamide cübbeli generaldir" lakabını verdiğini belirtmektedir (Atakişiyeva, 2021, s. 91). Bu ifade, onun sadece evde destekçi değil, aynı zamanda satirik cephenin organizasyonunda ve siyasi stratejisinde aktif bir lider olduğunu tescilleyen tarihi bir beyandır. Hamide Hanım'ın bu liderlik rolü, Kehrizli'de kurduğu adil yönetim modeliyle gösterdiği idarecilik yeteneğinin doğrudan bir devamıydı.

Bu mali ve ideolojik hamilik, "Molla Nesreddin" in etki alanını fevkalade genişletmiştir. Derginin uzun süre ayakta kalması, onun yaydığı demokratik, anti-emperyalist, anti-feodal ve aydınlanmacı fikirlerin sadece Azerbaycan'la sınırlı kalmamasına yol açtı. Dergi, Rusya İmparatorluğu'nun Müslüman vilayetlerine, aynı zamanda İran ve Türkiye'ye yayılarak bu bölgelerdeki milli uyanışa, reform ve modernleşme hareketlerine güçlü bir itki vermişti. Birçok Türk dünyası aydını, siyasi ve kültürel fikirlerinin temelini "Molla Nesreddin"den almıştır. Hamide Cavanşir'in mali güvencesi olmadan derginin ilk on yılında yaşamasının mümkün olmayacağı düşünüldüğünde, onun

bu rolü, XX. yüzyılın başlarında geniş Türk dünyasının siyasi ve toplumsal fikrinin yönünü belirleyen kritik bir karar olarak tarihe geçmiştir. Cavanşir, mülk sahibi statüsünü bir engel olarak görmeyip, tam tersine, siyasi bir kaldıraç olarak kullanarak, kendi sınıfına karşı eleştirel fikirlerin yayılmasına olanak sağlamıştır.

4. Toplumsal Örgütlenme ve Siyasi Dirayet

Hamide Cavanşir'in aydınlanmacı faaliyeti sadece edebiyat ve mülkiyet idareciliği ile sınırlı kalmamıştır. Onun sosyal örgütlenme faaliyeti ve siyasi kararlılığı, özellikle de zorlu tarihi dönemlerdeki teşkilatlanma çalışması, kadının toplumsal ve siyasi süreçlerdeki aktif rolünü gösteren mühim bir merhaledir. Bu faaliyetler, Cavanşir'in hayırseverliği yapısal bir siyasi faaliyete dönüştürme yeteneğinin açık bir kanıtıdır.

Cavanşir'in toplumsal hayata doğrudan katılımı, daha 1907 yılında Bakü'de düzenlenen Kafkasya Müslümanları Kongresi'ne (veya Maarifçi Konferansa) katılmasıyla kendini göstermiştir. Onun bu resmi siyasi etkinliğe katılması, o dönemde bir kadın için atılması neredeyse imkansız olan bir adımdı. Kaynaklar, Cavanşir'in katılımının Karabağ beyleri ve ruhaniler tarafından şiddetli itirazlarla karşılandığını, zira onların "kadının iştirakinin şeriat kurallarına zıt olduğu" iddiasını ileri sürdüklerini belirtir (Eyvazlı, 2021, s.73). Cavanşir, bu direnişe rağmen geri adım atmıyarak, yalnızca kendi şahsi özgürlüğünü değil, aynı zamanda kadınların toplumun kaderinde söz sahibi olma hakkını da savunmuş, bu tavrıyla kendi siyasi iradesini kanıtlamıştır. Bu hadise, onun resmi siyasete ilk ve en cüretkâr girişlerinden biri olarak kabul edilmelidir.

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı Kafkasya'da büyük insani felaketlere yol açmıştı. Cepheye giden Müslüman askerlerin aileleri ve mülteciler, zorlu ekonomik ve sosyal şartlarla karşı karşıya kaldılar. Bu ağır şartlarda Hamide Cavanşir, Bakü'de zarar gören Müslüman nüfusa yardım gösterilmesi işinde aktif rol üstlenmiştir. O, bu maksatla kurulmuş olan çeşitli hayır cemiyetlerinde mühim bir rol oynamış, özellikle Müslüman Kadınlar Hayriye Cemiyeti'nin teşkilatlanmasında ve idaresinde öncülük etmiştir. Cavanşir, bu cemiyetlerin faaliyetlerini sadece gıda ve barınak temini ile sınırlamıyor, aynı zamanda bu ortamı kadınları evlerinden çıkararak kolektif çalışma ve sosyal sorumluluk ruhunu benimsemeye teşvik eden bir platform olarak kullanıyordu. Bu, kadınların pasif alıcı değil, aktif organizatör ve karar verici olarak toplumsal hayatın merkezine dahil edilmesi demekti.

Cavanşir'in savaş dönemindeki bu teşkilatçılığı, Azerbaycan toplumunda kadınların görünürlüğünü ve siyasi etkisini ciddi ölçüde artırdı. O, mülk sahibi sınıfın imkanlarını kullanarak, aydınlanmacı zümrenin, sosyalist ve radikal fraksiyonlardan farklı olarak, bütүнleştirici bir sosyal siyaset yürütebileceğini göstermiştir. Azerbaycan Tarihi'nin tahlillerine göre, bu tip toplumsal örgütlenmeler, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin (1918–1920) kurulmasından sonra kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi (Türk dünyasında bir ilk) gibi büyük siyasi adımların atılması için sosyal-manevi zemin hazırlamış, kadınların siyasete hazır bir grup olduğunu ispatlamıştır (Azerbaycan Tarihi, 2008, s.165–170).

Hamide Cavanşir'in siyasi dirayeti, sadece çar dönemindeki mücadelesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Sovyet totaliter rejimi altında da devam etmiştir. Yeni kaynaklar, onun Sovyet Azerbaycanı'nın en baskıcı lideri olan Mir Cafer Bağirov'un yalan tarih yazma talebini cesaretle reddettiğini kaydeder (Qaraoğlu, 2018, s.58). Bağirov'un, Mirze Celil Memmedkuluzade'nin eserlerini ve fikirlerini Sovyet ideolojisine uygunlaştırmak için ondan tələblər irəli sürməsinə baxmayaraq, Cavanşir bu tarihi gerçekliği çarpıtma girişimine karşı durmuş ve eşinin mirasını olduğu kimi korumuştur. Bu tavır, onun sadece maarifçi değil, aynı zamanda tarihi hakikatin yılmaz bir savunucusu olduğunu gösteren en güçlü siyasi eylemlerden biridir.

Hamide Cavanşir 1955 yılında Bakü'de vefat etse de geride bıraktığı miras üç önemli fundamental siyasi sütuna dayanır: Sosyal Adalet Siyaseti (Kehrizli modeli), Milli Fikrin Desteği ("Molla Nesreddin" in mali garantörü rolünü üstlenmesi) ve Kadınların Toplumsal Aktivliğinin Onaylanması (hayırseverlik faaliyeti ile kadınların toplumun kaderinde söz sahibi olmasına imkân yaratması). Onun hayatı, bir aydınlanmacı olarak, siyasi gücün yalnızca devlet aygıtlarında değil, aynı zamanda sivil toplum teşkilatlarında ve bireysel ideolojik duruşta tecelli edebileceğini göstermiştir. Hamide Cavanşir, adeta kendi hayatıyla XX. yüzyıl kadın liderliğinin temel prototipini yaratmıştır.

5.Edebi ve Tercümanlık Mirası

Hamide Cavanşir'in toplumsal faaliyeti, siyasi ve aydınlanmacı adımlarla birlikte, derin bir kültür ve edebiyat sahasını da kapsamaktaydı. Onun yüksek eğitimi ve mükemmel derecede bildiği Avrupa dilleri (Rus ve Fransız dilleri), onu aydınlanmacılık ideyalarını tercüme ve edebi faaliyet vasıtasıyla yaymaya imkân veren mühim bir kültür elçisine çevirmişti.

Cavanşir'in edebi faaliyetinin esas bileşeni tercümecilik idi. O, Rus ve Batı edebiyatının seçilmiş örneklerini Azerbaycan okuyucusuna ulaştırmakla, Avrupa düşünce tarzının ve rasyonalizmin milli mülhite yayılmasına dolaysız hizmet ediyordu. Onun tercüme ettiğı eserlerin seçimi tesadüfi değildi; bu eserler esasen sosyal adalet, eleştirel realizm ve hümanizm ideyalarını tebliğ eden edebiyat numuneleriydi. Bu tercümeleler, Azerbaycan okuyucusunun entelektüel ufuklarını genişletmiş ve aydınlanmacı ideyaların kök salmasına yardımcı olmuştur. Hamide Hanım, dil bilgisi ve çeviri yeteneğı sayesinde, yerli aydınların Batı medeniyetiyle köprü kurmasına yardım eden entelektüel bir aracı rolünü üstlenmiştir.

Hamide Hanım'ın tercümanlık mirasının en önemli yönlerinden biri, Celil Memmedkuluzade'nin eserlerini Rus diline çevirmesi idi. Bu, sadece edebi bir eylem değil, aynı zamanda siyasi bir stratejiydi. Cavanşir'in çevirileri, Mirze Celil'in radikal eleştirel yaratıcılığını, Rusya İmparatorluğu'nun merkez bölgelerine yaymaya yardım etti. O, bu yolla Mirze Celil'i yalnızca yerel değil, aynı zamanda imparatorluk seviyeli bir eleştirmen-aydına çeviriyor, onun fikirlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlıyordu. Bu, "Molla Nesreddin" in Azerbaycan sınırları dışındaki siyasi nüfuzunu artırmaya yönelik bilinçli bir çabaydı.

Hamide Cavanşir'in edebi mirasının zirve noktası, onun Mirze Celil'le hayatından bahseden ve Sovyet devrinde yazdığı "Ocaq" (Hatıralarım) eseridir. Bu eser, sıradan bir biyografik hatıra değil, XX. yüzyılın başları Azerbaycan'ının toplumsal, siyasi ve kültürel hayatını Mirze Celil'in gözüyle, lakin Hamide Hanım'ın kişisel cesareti ve siyasi kararlılığı fonunda tasvir eden çok değerli bir tarihi kaynaktır. Hatıralar, aydınlanmacılık hareketinin faaliyetini, "Molla Nesreddin" dergisinin zorluklarını ve o devrin aydın mülhitini derinden yansıtır.

Eserin en mühim siyasi değeri ise onun Sovyet baskıları döneminde, yani 1930'lu yıllarda yazılmasıdır. Bu devirde Sovyet ideolojisi Türkçülük ve milliyetçilikle ilgili tüm düşünceleri şiddetle bastırıyor, "Mollanesreddinçilik" ideolojisini bile kendi menfaatleri doğrultusunda tahrif etmeye çalışıyordu. Hamide Cavanşir bu büyük riski göze alarak, eserinde Nuru Paşa'nın rehberliğindeki Türk Ordusu'nun Karabağ'a gelişini ve diğer "Türkçülük" ilişkilerini çekinmeden tasvir etmiştir. O dönemde bu tür bilgiler aydınların hapis ve sürgün edilmesine sebep olduğu için, bu "itiraflar" Cavanşir'in tarihi hakikati korumak uğruna şahsi riske girdiğini ve ideolojik prensiplerini canı pahasına müdafaa ettiğini ispat ediyordu (Cavanşir, 1988, s. 190–205). Yeni araştırmalar, onun bu kararlılığının, Sovyet Azerbaycan'ının en güçlü lideri Mir Cafer Bağirov'un yalan tarih yazma talebini reddetmesiyle (Qaraoğlu, 2018, s.59) doruk noktasına ulaştığını göstermektedir. Bu duruş, onun sadece edebi bir figür değil, aynı zamanda hakikati siyasi baskı karşısında savunan bir kültürel kahraman olduğunu gösterir. O, "Ocaq"ı yazarak, Mirze Celil'in bıraktığı aydınlanmacı mirası Sovyet ideolojisinden bağımsız ve otantik bir şekilde gelecek nesillere aktarma siyasetini yürütmüştür.

6.Sovyet Hakimiyeti Şartlarında Aydınlanmacı Duruş

1920 yılında Azerbaycan'ın sovyetleşmesi, Hamide Cavanşir'in önceki faaliyet dönemini kökten değiştirdi. Onun mülk sahibi statüsü ortadan kaldırıldı ve siyasi faaliyet formları ciddi şekilde sınırlandırıldı. Buna rağmen, Cavanşir teslim olmadı; mücadelesini aydınlanmacılıktan kültürel koruyuculuğa kaydırđı ve yeni siyasi sistemde yüksek riskli bir pasif mukavemet stratejisi yürüttü.

Sovyet hakimiyetinin gelişı ile Hamide Cavanşir'in esas siyasi-iktisadi platformu- Kehrizli mülkiyeti millileştirildi. Cavanşir ekonomik bağımsızlığını yitirse de önceki faaliyetleri ve yürüttüğü adaletli siyaset sayesinde yerel halk arasındaki toplumsal nüfuzunu korudu. Mülk sahibi olarak "sınıf düşmanı" ilan edilmesine rağmen, Kehrizli'de yaşayan köylülerin ona beslediğı saygı, Sovyet organlarının ona karşı tam bir baskı uygulamasına engel oldu. Bakü'ye taşındıktan sonra Hamide Cavanşir aydınlanmacılık faaliyetini edebi ve teşkilatı sahaya yöneltti. O, 1930'lu yıllardaki Büyük Terör (represyon) döneminde bile, Bakü'deki evini maddi sıkıntı çeken, Sovyet ideolojisi tarafından

dışlanmış aydınlara bir sığınak ve destek merkezi haline getirdi (Cavanşir, 1988, s.250–255). Bu, onun önceki hayırseverlik siyasetinin yeni siyasi şartlarda devamıydı; şimdi o, milli entelektüel zümrenin hayatta kalmasını sağlamaya odaklanmış bir toplumsal direniş noktası oluşturunuyordu.

Celil Memmedkuluzade'nin 1932 yılında vefat etmesi, Hamide Cavanşir'in üzerine ağır, ancak tarihi öneme sahip bir misyon yükledi: "Molla Nesreddin" mirasını ve Mirze Celil'in edebiyatını Sovyet ideolojisinin sansüründen ve tahriften korumak. Bu dönemde Sovyet rejimi, eski aydınları ve onların eserlerini kendi ideolojik çerçevesine uydurmaya çalışıyordu. Hamide Cavanşir, tüm siyasi baskılara rağmen, Mirze Celil'in geniş arşivini (el yazmaları, mektuplar, kişisel notlar) sistematik şekilde koruyup sakladı. O, bu arşivi sadece bir hatıra koleksiyonu olarak değil, tarihi hakikati muhafaza etme aracı olarak görüyordu. Arşivin korunması, gelecek nesillere Mirze Celil'in yaratıcılığının orijinal, sansüresiz bağlamını miras bırakma siyasetini ifade ediyordu (Alimirzayev, 2015, s.222). Bu eylem, Sovyet aygıtının tekeline karşı kültürel bir pasif mukavemet örneğiydi.

Bu çerçevede kaleme aldığı "Ocaq" (Hatıralarım) eserinin rolü fevkaladedir. Daha önce belirtildiği gibi, bu eserdeki Türk Ordusu ve Türkçülükle ilgili cesur tasvirler, Cavanşir'in tarihi gerçeği koruma uğruna siyasi riske girdiğini gösteriyordu. O, hatıralarını yazarken, sadece Mirze Celil'in hayatını kaydetmiyor, aynı zamanda aydınlanmacılık hareketinin anti-Çarçı, anti-feodal ve bağımsızlıkçı yönlerini, Sovyet ideologlarının basitleştirilmiş sınıf mücadelesi tefsirinden koruyordu. O, Mirze Celil'in kültürel mirasını gelecek nesillere "sağlam" bir şekilde aktarmanın tek yolunun, tarihi detaylara sadık kalmak olduğunu biliyordu.

Hamide Cavanşir'in Yazarlar İttifakı'na (Yazıçılar İttifakı) üye seçilmesi, ona Sovyet edebi kurumları dahilinde resmi bir platform kazandırdı. O, bu platformu Mirze Celil'in eserlerinin yeniden neşr olunması için çalışmakla birlikte, bu neşrlerin ideolojik tanzimlemeye (sansüre) maruz kalmamasını temin etmeye çalışıyordu. O, edebi kurumlar dahilinde aydınlanmacılık ideyalarının temizliğini koruyan bir "kültürel filtreleyici" rolünü oynuyordu (Quluzadə, 1999, s.300–305). Cavanşir, kendi nüfuzundan ve Mirze Celil'in mirasının manevi gücünden istifade ederek genç yazarlara aydınlanmacılık prensiplerini, toplumsal sorumluluğu ve eleştirel realizmi aşılama devam etti. Böylelikle, Hamide Cavanşir, Sovyet rejiminin en baskıcı yıllarında bile, aydınlanmacı ideolojinin tohumlarını kültürel alanda gizlice yeşertmeyi başarmıştır.

Sonuç

"Hamide Cavanşir: Aydınlanma Hareketinin Teşkilatçısı ve XX. Yüzyıl Kadın Liderliğinin Prototipi" başlıklı bu kapsamlı çalışma, Cavanşir'in faaliyetini basit hayırseverlik veya eş desteği çerçevesinden çıkararak, bilinçli, stratejik ve pratik bir siyasi duruş olarak değerlendirmenin gerekliliğini kanıtlamıştır. Cavanşir figürü, Azerbaycan'ın modern siyasi ve toplumsal düşüncesinin formallaşmasında mülkiyeti ve aydınlanmacılığı birleştiren nadir bir fenomeni temsil eder. Araştırmamıza dayanarak Hamide Cavanşir'in siyasi mirasının üç esas stratejik sütun üzerine kurulu olduğunu sonucuna vara biliriz:

- **Kehrizli Modelinde Sosyal Adalet Siyaseti:** Cavanşir, mülkünü idare ederken feodal istismarı reddederek, hukuka dayalı ilişkiler, adil kira sözleşmeleri ve eğitimle desteklenen bir yönetim modeli tesis etmiştir. Bu model, onun sadece iyi bir mülk sahibi değil, aynı zamanda mülkiyet gücünü toplumsal reform ve sınıf çatışmasını giderme yönünde kullanan erken dönem liberal sosyal siyasetçi olduğunu göstermiştir.

- **"Molla Nesreddin" in Siyasi Garantörü ve Belirleyici Destekçisi:** Cavanşir, kendi mali kaynaklarını basın özgürlüğünün ve radikal eleştirel fikrin ana platformu olan derginin uzun yıllar ayakta kalması için bir ekonomik kalkan olarak kullanmıştır. Bu rolü, onu sadece Azerbaycan'ın değil, geniş Türk dünyasının aydınlanmacı ve milli uyanış fikrinin seyrini belirleyen kritik bir siyasi aktör haline getirmiştir.

- **Kültürel Muhafız ve İdeolojik Direnişi:** Sovyet rejiminin baskıcı yıllarında bile, Cavanşir, Mirze Celil'in arşivini sistemli şekilde koruyarak ve "Ocaq" hatıralarında Türkçülük gibi hassas konuları cesurca işleterek, tarihi hakikati ve aydınlanmacı ideolojinin otantikliğini koruma siyasetini yürütmüştür. Bu, onun kişisel risk alarak kültürel alanda sürdürdüğü bir pasif mukavemet örneğidir.

Hamide Cavanşir fenomeni, XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan kadın liderliğinin prototipi olarak değerlendirilmelidir. Onun Kehrizli'deki okullar aracılığıyla kadınların eğitime verdiği önem ve savaş döneminde kurduğu toplumsal örgütlenmeler, kadınların ev sınırlarından çıkarak aktif siyasi ve sosyal süreçlere dahil olmasına zemin hazırlamıştır. Bu faaliyetler, 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermesi gibi tarihi bir adıma sosyal, ideolojik ve manevi altyapıyı sağlayan belirleyici toplumsal figürlerden biri olduğunu kanıtlar niteliktedir. Onun hayatı, bir kez daha ispat etmektedir ki, gerçek siyasi tesir, resmi mevkilerle değil, şahsi cesaret, ideolojik kararlılık ve pratik fedakârlıkla ölçülür. Cavanşir, bu özellikleriyle Azerbaycan aydınlanma hareketinin sadece bir takipçisi değil, aynı zamanda en etkili teşkilatçısı ve garantörü olmuştur. Onun mirası, modern Azerbaycan aydınlanmasının temel taşlarından biri olarak kalmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Alimirzayev, X. (2015). *Celil Memmedkuluzade ve Ailesi*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- Atakişiyeva, F. (2021). Hamide Cavanşir: "Molla Nesreddin" Harekâtının Cübbeli Generalı. *Türk Yurdu Dergisi*, 410(12), 90–93.
- Azerbaycan Tarihi. (2008). *Azerbaycan Tarihi* (Cilt 5). Bakü: Elm Neşriyyatı.
- Cavanşir, H. (1988). *Hatıralarım (Ocaq)*. Bakü: Gencelik Neşriyyatı.
- Eyvazlı, G. (2021). *Celil Memmedkuluzade'nin Hayat ve Sanat Çevresi*. Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü, Bakü.
- Hesenli, C. (2013). *Azerbaycan Tarihi: Bağımsızlık Yolunda*. Bakü: Çağdaş Maarif Merkezi.
- Memmedli, Q. (1970). *Mirze Celil'in Edebi ve Siyasi Faaliyeti*. Bakü: Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyyatı.
- Qaraoğlu, F. (2018). Hamide Cavanşir ve Mirze Celil: İdeolojik İttifak. *Qafqaz Araşdırmaları Dergisi*, 2(1), 55–60.
- Quliyev, E. (2021). *Molla Nesreddin'in Mali ve Sosyal Rolü*. Bakü: Şark-Garb Neşriyyatı.
- Quluzadə, Z. (1999). *Azerbaycan'da Aydınlanma Hareketi*. Bakü: Bakı Devlet Üniversitesi Neşriyyatı.
- Sumbatzadə, E. (1987). *Azerbaycan'ın Sosial-İktisadi Tarihi*. Bakü: İlim Neşriyyatı.
- Talıbzadə, K. (1974). *Celil Memmedkuluzade ve Devri*. Bakü: Azerbaycan Yazıçılar Birliyi Neşriyyatı.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.